

KVINNOR I RÖRELSE

”Kom syster som talar som jag
vi ska tillsammans
fylla luften med
vår andedräkt
orden skall falla sköna
som bärnstenar
i haven
lätta som dagrarna i pärlemor
över städer och människor
Alla män
skall få ett nytt språk
i sina munnar andas in vemod
och litenhet.”

(Elisabet Hermodsson,
Gör dig synlig)

Inledning

Det är omöjligt att förstå komplexiteten i vår tids kvinnorörelse – dess pendling mellan en kamp för att få behålla och vidareutveckla den kvinnliga *särarten* å ena sidan och å den andra dess *likhetssträvan*, dess kamp för att få identifieras med manligheten och manliga värden – om vi inte utgår från den obalans i den västerländska kulturen som utvecklats under den moderna epoken.

Denna epok inleds med renässansens gryende nationalstater och centralism, dess växande marknader som börjar spränga staden som politisk och ekonomisk enhet, dess kapitalistiska ekonomi och vetenskapliga revolutioner och geografiska upptäcktfärder över jordklotet. Den tar form med koloniseringen av ”tredje världen”, med 1800-talets industrialisering och urbanisering och borgerliga parlamentarism, och den fullbordas i vår tids teknokratiska samhälle med dess mekaniska världsbild.

Det är en epok helt och hållet präglad av manligt initiativ, där

den borgerliga mannens Jag, Språk, Stat och Teknik utgjort drivkrafterna och där den djupaste innebörden bestått i uppbrottet från dels Naturen, Handen och Modern, dels från Gud, Fadern och den statiska feodalismen, från allt som tvingar till underkastelse och ödmjukhet, allt som minner om svaghet, tröghet och beroende. Bygget av en ny artefaktisk/urban "natur" har utgjort målet och förutsättningen för detta manliga uppbrott från såväl jord som himmel, från kropp och själ, från reproduktion och rumslig förankring.

En lång rad separationer, klyvnader och splittringar har uppstått i den mänskliga tillvaron där tidigare enhet rådde och där klyvnaden mellan man och kvinna, kvinnlig och manlig sfär blev särskilt förödande (åtminstone lika förödande som klyvnaden mellan handen och hjärnan). Kvinnors ansvar för livets omedelbara basproduktion – för barn, social sammanhållning, vardagsliv och med det förbunden produktion – privatiserades och blev samtidigt infogad i en världsbild som dels *osynliggjorde* detta arbete, dels nedvärderade det. I själva den rumsliga produktionen och ordningen förträngdes nu definitivt den kvinnliga principen och blev identifierad med det omedvetna, det "inre rum" dit all verklighet som inte passade ihop med den manliga expansionen och rationalismen förvisades. Hela tyngdpunkten under denna epok låg i "det yttre rummets" expansion, i rörelsen utåt, bort från hem, från det näraliggande och konkret vardagliga, i intellektets och medvetandets expansion, bort från allt bindande.

Vad vi ser är den manliga livmoderavunden och överhuvud *det manliga pubertetsdramat* projicerat på den historiska utvecklingen och materialiserad i en faktisk omvandling av hela den mänskliga tillvaron. I det manliga pubertetsdramat finns två huvudsakliga dynamiska beståndsdelar: dels upproret mot Fadern, dels negeringen, förnekandet av Modern. För att få syn på sig själv som man, måste pojken bryta upp från den primära bindningen till modern och via identifikationen med Fallosen och Broderskapet differentiera sig själv som manligt jag från henne som oupphörligt hotar hans självständighet och minner honom om litenhet och beroende. I förlängningen av denna dynamik ligger projektet att bygga en ny "natur" där mannen kontrollerar dess lagar och generativa processer, dess "skapelser" utvecklingsprocesser och således kan göra sig helt oberoende av såväl Moder Natur som Fader Lag.

Denna psykiska dynamik kan ses som den inre drivkraften bakom den moderna epokens expansion. Det förefaller omöjligt att förstå den hysteri och det överhettade tempo och den påtagliga endimensionalitet som präglar hela den moderna utvecklingen, om vi inte samtidigt ser den känslomässiga och psykiska laddning exempelvis tekniken och urbanismen har för det sköra manliga jaget. Obalansen mellan manligt och kvinnligt kulturinflytande bottnar alltså i denna förnekelse av Modern och byggs in i själva utvecklingsdynamiken, vilken formar inte bara männens utan också kvinnornas självbild och utveckling.

Kvinnorörelsen och kvinnoRörelsen

Kvinnorna borde därvid likna den naturmakt som gjort sitt inträde i kulturens tjänst under samma århundrade som de själva, elektriciteten. Den har icke upphört att gå sina vilda viggars väg över himlavalvet, därför att den nu också lyser i arbetslampan på vårt bord. Men kvinnan har ej gått sin egen vilda väg, upprorets väg mot allt det onda i samhället som blivit följer av mannens ensidiga välde. Kvinnorna ha fruktat att anses utan sinne för nyttorna; att bli beleda som ologiska och fantastiska, som odugliga arbetskamrater ifall de icke radade upp sig som nollor bakom en manlig siffra, icke arbetade inom den av mannen fastställda ramen. Och på detta sätt har världen blivit sig lik. Först när kvinnan sätter in sin egen vibrationshastighet i kulturförloppet, skall detta börja röra sig i en annan riktning. (*Ellen Key, Missbrukad kvinnokraft, 1896*)

Kvinnorörelsen uppstår både som en reaktion mot och en anpassning till plötsliga (och brutala) förändringar av levnadsvillkoren. Precis som hos arbetarrörelsen finner vi två ansikten, två framträdelseformer: å ena sidan den strukturella anpassningen, som innebär en tillvänjning till och integrering av den pågående utvecklingens innebörder, och å andra sidan fröet till en självständig utvecklingsprocess, en genuin växt genom att helt nya krafter sätts in i utvecklingsförloppet och därmed en ny dynamik.

Å ena sidan arbetarklassens acceptering av kapitalismen och den industriella tekniken mot löftet om materiell välfärd och borgerlig livsstil. Å ena sidan kvinnornas acceptering av den

statliga expansionen och teknikutvecklingen som undergrävde hela kvinnokulturen, i utbyte mot medborgarrätten, jämställdhetspolitiken och "friheten".

Å andra sidan demokratiseringstanken som ännu blott är en form och på spädbarnsstadium men som kan bli en potential när arbetarklassen vaknar upp ur konsumtionsruset. Å andra sidan kvinnor i rörelse, varur den verkliga befrielsen ur ett patriarkalt grepp kan börja, och där befrielsen från kvinnoskapet som både biologiskt och socialt "öde" förvandlas till en av kvinnorna själva skapad medveten kultur och kulturinsats, som i sin förlängning innebär en fullständig omvandling av samhälle och kultur.

Båda dessa processer verkar samtidigt, men av naturliga skäl dominerar anpassningen under den första fasen, eftersom förändringarna drabbade *utifrån* och slungade människor in i nya levnadsvillkor som kräver tid för att integreras och förvandlas till egna utgångspunkter. Överhuvudtaget kan man betrakta Kvinnorörelsen som kvinnornas kollektiva försök att tillägna sig bit efter bit av det moderna Samhälle som tagit form utanför deras hem och alltmer omringat dem. Först: de formella inträdesbiljetterna till Samhället (stiga ut i ett främmande rum), så: mötet med de inre hindren, med sig själv som kvinna i ett manligt Samhälle. *Identifikationen med mannen* snarare än med modern utgjorde förutsättningen för hela denna tillägnelse.

Eftersom denna dubbla aspekt på kvinnorörelsen gör det nödvändigt att urskilja en yttre formell och en inre verklig förändring, vill jag här göra några kommentarer till min tolkning av kvinnorörelsen:

1. När jag i det följande talar om kvinnorörelsen menar jag inte enbart de organiserade uttrycken för kvinnors "mål och mening", kvinnorörelsen är inte *ett* utan en mångfald av uttryck för kvinnors både individuella och kollektiva reaktioner och aktioner. Ibland kan det (ur vissa synvinklar) te sig som om de organiserade uttrycken för kvinnors rörelser är de som minst uttrycker de kvinnliga erfarenheterna vid ett visst tillfälle, medan en udda kvinnas eller kvinnogrupper handlingar på ett mycket djupare sätt kan träffa mitt i ett kvinnligt behov resp spegla kvinnlig erfarenhet. Och ibland tvärtom. Eftersom de förändringar de kvinnliga levnadsvillkoren och den kvinnliga identiteten genomgår i och med urbanisering, förvandlingen av hemmen

som produktiva centra till perifera platser i förhållandet till Samhällsmakten, i och med individuering och sexualisering, är så genomgripande och verksamma på så många nivåer och i olika takt beroende på individuella, klassmässiga, geografiska och andra skillnader, blir det naturligtvis egentligen omöjligt för den organiserade kvinnorörelsen att göra anspråk på att representera alla kvinnors vilja och riktning. Även om naturligtvis kvinnorörelsen i sig inte är en utan flera olika organisationer som svarar mot en social differentiering av kvinnorna, så har denna omvandling av hela den reproduktiva sfärens organisering och innehåll en så stor revolutionerande sprängkraft, både vad gäller djup och vidd, att varje objektivisering och strukturering av den oundvikliga samtidigt innebär en förenkling av dess potentiella innebörder.

Tyvär, och det är en generell sociologisk "lag", blev det ofta så att den organiserade kvinnorörelsen så snart den stelnat och inte längre bars upp av rörelsens glöd, tog över och anpassade sig till det manliga samhällets behov och språk helt enkelt därför att makten konstituerar sig och verkar så snart den inte erbjuds aktivt mänskligt motstånd. Ett språk där just denna andra kvinnorörelse blev osynliggjord och t o m artfrämmande. Jag tänker t ex på Elin Wägner som under 30-talet, mitt under Kvinnorörelsens arbete på att undanröja svårigheter för kvinnor att få yrkesarbete och på att rationalisera hemarbetet, skriver sin *Väckarklocka*, ensam och förhållandevis utstött, men där hon helt och hållet utgår från sin egen inre rörelse och erfarenhet. Jag tänker också på många, många andra kvinnor som inte tagit aktiv del i Kvinnorörelsen men som i sina liv kämpat för och brottats med det kvinnliga växandets problematik och som på ett mer osynligt sätt inspirerat och verkat i sin samtid.

2. Eftersom den gemensamma utgångspunkten för alla kvinnor är att de inte (liksom också många män) är "hemma" i det urbaniserade moderna samhälle som växer fram i Sverige fr o m 1880-talet, så får karaktären på kvinnors möten när de befinner sig i den manliga samhällssfären en alldeles specifik karaktär. Vi har två klassiska nidsbilder av detta möte. Den ena är svartsjukan och konkurrensen mellan kvinnor om män, deras värderande ögonkast på varandra. Motbilden på samma nivå är den genomförda kallhamrade yrkeskvinnan, den "sociala mannen", det

”manhaftiga fruntimret” som domderar över sina systrar som en hel general. Båda dessa ”arketyper” finns naturligtvis kvar än idag (om än starkt reducerade), eftersom osäkerheten hos kvinnor i ett manssamhälle fortfarande är stor, men framför allt antyder de ett viktigt förhållande som kvinnor idag kan bruka mer och mer positivt och bejakande: *den stora medvetenheten om varandras existens*. Ju mer kvinnor släpper taget om sitt beroende av män (vilket frigör vår kärlek) och sitt beroende av samhällelig makt (vilket frigör vårt ansvar), desto närmare kommer vi vår egen rörelse, både den inre och den yttre. Därför vill jag i en definition av kvinnorörelsen innefatta *alla* former av uttryck för den kvinnliga energin – tankar, gester, handlingar – som på något sätt och med ett visst mått av kvinnlig självrespekt riktar sig till andra kvinnor eller till det egna livet och dess problematik. Därför: så snart två kvinnor i rörelse – kvinnor som ställer sig en viss typ av problem – befinner sig samtidigt i ett samhälleligt offentligt rum, så är Kvinnorörelsen där, den som i sin tur är djupt förbunden med den ständigt pågående kvinnorörelse som pågår överallt inom och mellan kvinnor och nu alltmer söker sitt självständiga uttryck.

3. Att jag definierar kvinnorörelsen på detta nästan upplöst vida sätt kan kanske tyckas underligt. Men inte om vi ser att denna rörelse inom och mellan kvinnor som ibland tar sig politiska, ibland organisatoriska, ibland konstnärliga, ibland enbart samtalande, vänskapliga, ibland *inga synliga* uttryck alls, handlar om den samling och förberedelse som förebådar ett kvinnligt växande, en kvinnlig kulturinsats, likt männens under den moderna epoken, fast med innebörder vi ännu inte känner, blott anar.

Fas I: Medborgarrättsrörelsen och ”den sexuella frågan”, 1880–1920

1862 fick kvinnan rösträtt i Sverige. Kommunal rösträtt, vill säga. I denna decentraliseringens – åtminstone i ideologin – tid tycker vi kanske att denna rösträtt borde ha inneburit stora möjligheter för kvinnor som då ännu kunde trona som mäktiga matronor i sina hem och som höljdes i tidens evolutionistiska dyrkan av ”kvinnokönets naturliga överhöghet” att vidga sin

maktsfär. Men då, 1862, hade redan den motsatta tendensen just tagit sin början, tendensen till centralisering, tendensen från staden som politiskt centrum till staten. Dessutom dröjde det till 1910 innan kvinnor blev valbara till politiska församlingar. När de första renodlade kvinnoföreningarna startade sin verksamhet 1884 – Fredrika Bremerförbundet i Stockholm och Göteborgs Kvinnoförening – hade de som en av sina programpunkter att verka för ökat kvinnligt deltagande i de kommunala valen. Valdeltagandet var uppenbarligen lågt från kvinnornas sida. Men kvinnoföreningarna upptogs snart av mer akuta frågor: prostitutionen, den sociala och ekonomiska nöden bland städernas fattiga kvinnor och barn, flickors skolutbildning, sedlighetsdebatten, dräktfrågan – korsetter och snörliv och otypliga kläder försvagade kvinnorna och förhindrade rörelsefriheten – gifta kvinnors äganderätt, yrkes- och utbildningsmöjligheter m m och senare den stora, allt annat överskuggande frågan: rösträtten till riksdagsvalen. Den generation kvinnor, som åtminstone i Göteborg var drivande bakom kvinnoföreningens verksamheter, var redan så att säga andra generationens feminister. Mellan 1846 och 1880 genomfördes en rad reformer som vidgade kvinnors möjligheter och rättigheter att "idka hantverk och industri", att utbilda sig, yrkesarbeta, reformer som först under 1900-talets två första decennier vidgas till att omfatta alla områden.

Den första generationen feminister var huvudsakligen män. Gunnar Quist beskriver i sin numer klassiska uppsats "Kvinnorörelsen i Sverige" den s k kvinnoemancipationen som ett mäns verk. Han syftar då *dels* på det faktum att det var den radikala och liberala intelligentsans män – Emil Key, L J Hierta, S A Hedlund m fl – som var J S Mills och kvinnoemancipationens förespråkare i Sverige, *dels* på de uppenbara samhällsintressen som låg bakom: det begynnande moderna samhällets behov av utbildad och rörlig arbetskraft, av lärare, telegrafister, kontorister, tjänstemän inom olika verk, etc – yrken knutna till en växande kommunal och statlig administration – och av arbetare till den växande industrin.¹

1800-talet var kvinnoöverskottets århundrade. Antalet ogifta kvinnor var mycket stort (i Stockholm vid sekelskiftet ca 40 %). Nu skedde också i omvälvningarnas och genombrottets tid en utslagning och proletarisering av många patriarker, vilket ställde många unga flickor utan ekonomiskt och socialt stöd. Men kvin-

norörelsen var naturligtvis också ett uttryck för en renodlad kvinnlig växtkraft. Inspirationen från den amerikanska feminismen betydde mycket i en tid då "belöningen" för ett fortsatt underordnande under en patriarkalt definierad självuppoffrande kvinnoidentitet blev allt ringare och alltmer ihålig. Det uppstod ett ökat tryck från kvinnorna själva att få "slippa ut" ur hemmet. För det lägre och högre borgerskapets döttrar, för vilka en självförsörjning ansetts som naturvidrig – och därtill hotande för faderns affärer – blev möjligheterna till yrkesarbete och utbildning ytterst åtråvärt, en öppning utåt i en tid som började "luta framåt" i stället för bakåt, och där utvecklingen framåt nu betraktades som en ständigt stegrad utveckling av det mänskliga.

I rösträttsrörelsen kanaliserades hela entusiasmen hos kvinnorna i en omfattande och stark rörelse där rösträtten symboliserade erkännandet av kvinnan såsom människa och medmänniska, jämbördig med mannen. I England blev suffragetterörelsen verkligt militant med oupphörliga fängelsestraff som följd. Inte så i Sverige. Här blev däremot frågan om särart och likhet, om innebörden av kvinnans emancipation, föremål för en het debatt och stora motsättningar inom kvinnorörelsen. Under denna första kvinnorörelsefas bestod stora delar av den traditionella kvinnokulturen som realitet. Teknik, vetenskap och stat hade ännu inte förkrympt och inskränkt den. Det föll sig därför naturligt för många av den första generationen kvinnoaktivistkvinnor att se kampen om "inträdesbiljetterna" också som kampen om ett förkvinningande av samhället och den offentliga sfären. Den victorianska kvinnan fick som lön för sin sedlighet och snörlivssmala livsväg se sig som föremål för stor dyrkan och idealisering. Den kvinnliga dygden, moralen, godheten, stod som kvinnans insignier i skarp kontrast till det ekonomiska och offentliga livets allt brutalare och hårdare konkurrens och mekanisering.

Både Fredrika Bremer och Ellen Key, vilka var föregångskvinnor, föreställde sig utvecklingen av en Samhällsmoderlighet, en stegrad kärleksförmåga och moderlighet som nu skulle sträcka sig utanför de privata hemmen och genomsyra hela samhällssfären. "Men icke kvinnornas rösträtt, endast deras röstsätt kommer att bli det betydelsefulla" (Ellen Key, *Samhällsmoderlighet*). Hos Ellen Key var denna ståndpunkt inte någon yttre konventionell moralism utan ett led i hennes vision av en ny renässans, där kvinnans kärlekspotential utgjorde drivkraften i kulturutveck-

lingen. Hon kritiserade skarpt det borgerliga äktenskapets hycklande och falska karaktär och ställde mot den osedlighet, som ett äktenskap grundat enbart på ekonomiska och praktiska hänsyn snarare än kärlek innebar, kärleken och passionen som sprängde alla yttre formella gränser, kärleken som *värde i sig*. Här kom hon i skarp motsättning till "fruarna" och gjorde det än mer genom sin kritik av kvinnorörelsens osjälvständighet gentemot den manliga kulturens normer, principer och krav. Hon kritiserade kvinnorörelsens urskillningslösa strävan efter en kvantitativ likhet och fruktade för "den trötthet som skulle breda ut sig bland kvinnor mot 20:e århundradets slut" om kvinnor inte i tid förstod "att utveckla sin kvinnliga egendomlighet". Ellen Key var också den som tidigt ville bredda kvinnorörelsen till att omfatta också de arbetande kvinnorna.

Kvinnoöverskottet bland arbetarklassens kvinnor sögs upp av de växande städerna till borgarklassens stora tjänstestab, till fabriker, till stadsbyggena, till prostitutionen, som naturligtvis var en effekt av arbetslösheten men också en integrerad del av männens stadsliv. Antalet ensamstående mödrar var mycket stort, vilket tillsammans med männens svåra och osäkra ekonomiska situation skapade en *matriarkal struktur* i arbetarklassens stadskultur. Trots eget hårt arbete var det oftast kvinnan ensam som höll ihop familjen och bar upp tillvaron. Nyligen avtäcktes på Landala torg i Göteborg en staty över denna sekelskiftets arbetarmoder, skänkt av föreningen Gamla Landalpojkar. Hennes många barn och hennes kök var både hennes styrka och ok. Det var just i relation till dessa båda band hon blev hjältinnan som till slut förevigas i statyn. Men i den manifesta rörelse som uppstår i förhållande till hennes liv framstår blott bördan, som alltid. Den sexuella frågan liksom bostadsfrågan blev den socialdemokratiska kvinnorörelsens viktigaste kampområden. 1910 års lag mot upplysning om preventivmedel gav upphov till starka reaktioner (liksom omöjligheten av få abort). Först 1938, samma år som Elise Ottesen-Jensen efter flera års kringresande och engagerad upplysningsverksamhet bildade Riksförbundet för sexuell upplysning, tilläts åter igen preventivmedelsupplysning och försäljning.

Det är arbetarkvinnan som mer än någon annan kvinnogrupp för vidare Modern in i det moderna samhället. Förtryckt, längst ner i hierarkin, är det hon som bär upp hela stadens befolkning med sitt arbete. Hela sitt liv ägnade hon åt den mänskliga krop-

pens primärbehov, åt rummens städning och underhåll, offentligt och privat, åt barnen, egna och andras. Betydelsen av detta arbete rent atmosfäriskt förstår vi nu när det är bortrationaliserat. Bara statyn finns kvar och de många skönlitterära verk där hon hyllas. I den moderna storstaden förvandlas hennes arbete till rör under stadens gator, till tre rader på hyresavin: vatten, avlopp, värme.

Fas II: Paret och jämställdhetspolitiken, 1920-1970

Med 20-talet börjar den nya tiden, storstadens tid. Film, flyg, bil, förvandlade i en svindlande sekund hela den traditionella världsbildens förankring i rummets och kroppens tröghet till en Medvetandets flykt, gav allt vingar. Kvinnorna hade trätt in i kriget klädda i sin victorianska dräkt men kom ut som hade de genomgått en metamorfos. Med rösträtten i bakfickan, korta kjolar, kortklippt shinglat hår, cigaretter och med en klart erotisk syftning, trädde hon in i den nya eran. Dotter hade gjort uppror mot Moder med hjälp av staden och sexualiteten.

Om hela den föregående perioden fram till rösträttens genomförande och husbondeväldets avskaffande 1920 hade präglats av en påtaglig kvinnlig närvaro i offentligheten – den utomparlamentariska! – så försvinner kvinnorna nu alltmer som självständig politisk kraft. Gunnar Quist menar att frånvaron av politiska och ideologiska visioner hos rösträttsrörelsen gjorde att rörelsen dog ut så snart rösträtten erhöles.²

Kvinnoförbund bildas i anslutning till alla riksdagspartier (utom SKP). Kvinnorna inordnar sig alltmer i den manliga partipolitiken och mister därigenom det överbryggande gemensamma kvinnoperspektivet. Mellankrigstidens kvinnopolitik handlar främst om arbetsmarknads- och bostadspolitik. 1938 genomförs lagen om förbud mot avskedande av gifta kvinnor och samtidigt börjar den socialdemokratiska socialpolitiken utformas. Familjebildning och bosättning stöds nu medvetet genom statliga åtgärder, hinder för gifta kvinnors yrkesarbete undanröjs genom rationalisering av hemarbetet, kollektiv barnavård, etc. Det kunde se ut som om staten helt tagit över "kvinnofrågan" och nu drev den med fast hand. Genomgående är gränserna mellan vad som är kvinnors behov av frigörelse och vad som är arbetsmarknadens

ökande behov av kvinnlig arbetskraft glidande och osäkra. Genom att identifiera hem- och barnarbete som "slavgöra" klarar man svårigheten. Inte officiellt, men den övergripande och underliggande ideologiska strukturen är klar och entydig: Samhället har nu helt initiativet och kan genom självhushållningens krossande börja kontrollera familjebildning, socialisationen av barnen, och kvinnorna.

Kvinnan och kvinnorörelsen – med några lysande undantag – försvinner bakom Paret och riksdagspartierna och kvinnoorganisationerna är uppfyllda av att "hinna med i utvecklingen". Så mycket nytt att plötsligt ta hänsyn till. Arbetslösheten, fascismen, hotet om ett nytt krig – allt blir överväldigande. De lysande undantagen utgörs av gruppen kring Fogelstadskolan. På Fogelstads gods startar en grupp kvinnliga akademiker/författare/kvinnopolitiker en folkhögskola för kvinnor. Det enda försöket, såvitt jag vet, att vidareutveckla rösträttsrörelsen till ett mer medvetet kvinnopolitiskt ställningstagande. Elin Wägner, själv en av kvinnorna bakom Fogelstadskolan, publicerade sin *Väckarklocka* 1941, mitt under brinnande krig, men mötte inget gensvar, snarast löje och främlingskap, också från kvinnor. Mitt under den pågående utraderingen av den gamla kvinnokulturen för Elin Wägner sina läsare tillbaka till Urmodern, till matriarkatet och kvinnlighetens rötter. Ingen förstod henne. Kvinnorna i gemen var då någon helt annanstans.

Om vi skulle försöka se vari rörelsen hos kvinnor bestod under denna tid skulle vi kunna säga att den hade ett överskuggande tema: kärleken och sexualiteten mellan man och kvinna. Den victorianska epokens sexualförnekelse förebådade sexualitetens offentlighöjande och genombrott som specifik livssfär. Denna generation kvinnor är den första som i någon större omfattning valts av och eventuellt, fast ännu mer outvecklat!, valt sina män utifrån kärlek och attraktion. Ett helt nytt laddat område där ingen har kunskaper och erfarenheter utan paret måste lära sig själva och varandra. Samtidigt som också demokratiseringen av "sätta-bo-längtan" sker. Alla gifter sig. 40-talet kryllar av små legitima barn. Att vara ensam kvinna, som under tidigare epoker varit mycket vanligt, blir nu i det närmaste löjligt och i alla fall ytterst tragiskt och samhällsodugligt.

Kvinnokulturen, den traditionella, som i sin moderliga praxis ägnat sig dels åt överlevnadsproblematiken, de omedelbara

fysiska behoven, dels åt en mer kulturell samhällsmoderlighet, ändrar nu radikalt karaktär. I den mån moderlighet är viktig är det helt och hållet den psykiska, sociala och emotionella moderligheten som framhävs och familjen är nu *ensam* i sin bostad. Inga tjänstefolk och inga inneboenden. Osedd. Ensam med sina nya områden: sexualiteten mellan makarna och den sociala moderligheten mellan mor och barn. Svårigheterna för kvinnorna att hantera och överblicka dessa nya arbetsfält, som höjer den emotionella temperaturen i de små industriellt masstillverkade bostäderna, alstrar besvikelser och spänningar och dessutom befinner sig fjärran från, ja i direkt motsats till, den samhälleliga makten och den kollektiva offentligheten, blir stora och allt fler "går ut i yrkeslivet". Påhejade av kvinnoorganisationerna som inte ser de nya enorma uppgifterna i hemmen men väl diskrimineringen på arbetsmarknaden. Varje hänvisning till kvinna, kvinnlighet osv, påtalas. Är vi inte fria individer alla, med lika möjligheter och rättigheter? Detta går så långt att när efterkrigstidens döttrar växer upp på 50- och 60-talet identifierar de sig hellre öppet med sin far än med sin mor. Mor identifieras med hemvävd unken statisk hopplöst efterbliven sfär. Att vara "hemvävd" är skällsordet framför andra. Seendet och tänkandet är nu nästan helt infångat under den samhälleliga "naturen". Genom den ser allt som tillhör det förflutna ut som en gång för alla förgången främmande värld. Funktionalisterna vänder definitivt på steken: förr klamrade man sig fast vid Traditionen, nu däremot vid *Framtiden* . . .

Fas III: Den nya kvinnorörelsen, 1970 —

1. Utvidgad och mer militant jämlikhetskamp

"Gråt inte! Var glad! Gör motstånd!" (Grupp 8-paroll)

"Nej ingen skall hindra mej, och en dag skall jag va' lika fri som en man, och visa er alla, att ingen kan hindra mej." (Ur "Jösses flickor")

Efter en generations uppehåll brister 1970 en ny Kvinnorörelse ut som en veritabel explosion i de större städerna, företrädesvis

universitetsstäderna. Förebilderna för Grupp 8 och Kvinnoligan, socialistiska resp feministiska kvinnogrupper i Sverige, var den kvinnorörelse som under slutet av 60-talet vuxit fram i hela västvärlden med USA och Holland som föregångsländer. Denna nya kvinnorörelse går ut med stor kraft och fångar upp entusiasmen och vitaliteten hos den kvinnliga efterkrigsgeneration som nu vuxit upp, lämnat hemmen och ställts inför vuxenliv och möte mellan ideologier och verklighet. Utlösande gnista är naturligtvis student- och ungdomsupproret, den marxistiska väckelsen, den revolutionära glöden. Studentupprorets kvinnor mötte en verklighet som inte stämde vare sig med jämställdhetspolitikens ideal eller med deras egen visison av individuell frihet och frihet från tvingande kvinnoband. I den nya kvinnorörelsens första fas genomgår den gamla jämställdhetskampen – förnyad under 60-talets första år genom bl a Eva Mobergs essä "Kvinnans villkorliga frigivning", Barbro Backbergers kritik av de kommersiella kvinnoidealen, Kristina Michaneks uppgörelse med den manliga dubbelmoralen i Jungfrutro och dubbelmoral – en revolutionär vitalisering, fogas in i en marxistisk analys, en socialistisk målsättning och urbant sammanhang. Kvinnorna kräver fri abort som redan var under lagbearbetning, flera daghem, bekämpar deltidsarbetet såsom konserverande av de traditionella könsrollerna, bekämpar porrindustrins alltmer aggressiva exploatering av kvinnokroppen.

Den grundläggande arbetsfördelningen sätts nu ifråga. Positionerna är framflyttade. I och med att kvinnor genom den tekniska separationen mellan moderskap och sexualitet (p-medel, abort) kan börja ifrågasätta kvinnskapet som biologiskt "öde", blir det också möjligt att ifrågasätta det som socialt "öde" och således ifrågasätta hela arbetsfördelningen mellan man och kvinna. De unga kvinnorna vill inte längre ta på sig vare sig ansvar eller skuld, de anklagar och kräver och häri sker en markant förändring i förhållandet till tidigare kvinnogenerationer. De unga kvinnorna är inställda på att förändra Samhället. Detta var en av den nya kvinnorörelsens "nya" aspekter. Men de ideologiska referenserna för denna förändring av Samhället är ännu i början definierade av de lika revolutionära männen. För de unga kvinnor som kämpat på samma barrikader som sina bröder, män, älskare, föreföll det visserligen alltmer obegripligt att inte också dessa skulle ta hand om sina barn, sköta hushåll, etc. Men lösningen på

denna problematik bestod i utplånandet av själva dess ursprung. I ett av den amerikanska feministrörelsens dokument från denna tid, Shulamith Firestones *The dialectic of sex*, förespråkas provrörsbarn som enda möjligheten för kvinnorna att bli fria och jämlika med männen.³

För den svenska kvinnorörelsens majoritet var emellertid från början den amerikanska feminismen, genom sin fokusering på patriarkatet i stället för på klassmotsättning, svårsmält och upprinnelsen till stora motsättningar som förebådade den nya kvinnorörelsens andra fas. Förebilden var i stället framför allt 20-talets sovjetiska experimentfas med kollektivisering av hushållsarbete och "barnuppfoädnings" (Myrdals ord) och män och kvinnor som jämlika kamrater. Bebels och Kollontajs verk utgjorde studiecirk-larnas grundmaterial, några år senare kompletterat med Simone de Beauvoirs *Det andra könet*, vars centrala tes bestod i utpekandet av moderskapet som den avgörande faktorn bakom kvinnans vege-terande immanens, kvinnans a-historiska roll som det manliga subjektets objekt. Simone de Beauvoir hade valt bort barn och levde i stället som fri kamrat till Jean Paul Sartre, ägnade sitt liv åt att med honom förverkliga "den subjektiva transcendensen" för att bevisa att en kvinna som slipper "slavgöret" med hem och barn kan bli lika duktig, kreativ och skapande som männen inom de konstnärliga, vetenskapliga och politiska sfärerna. I stället för ett barn fick vi *Det andra könet*, som också kom att betyda mycket för den nya kvinnorörelsens teoretiska orientering i det manliga samhället.

Den nya kvinnorörelsen är under sin första fas helt präglad av den mentalitet och det samhällstillstånd och de ideal som efterkrigstidens exempellösa högkonjunktur genererade. Förändringen, den oavbrutna utvecklingen framåt mot en oändlig framtid, materiellt utrymme för höga krav på individuellt självförverkligande, präglar de unga urbana ambitiösa medelklasskvinnor som utgör rörelsens centrum. Efterkrigsgenerationens kvinnor befann sig i stark expansion och de uttryck denna tog sig fångas upp av tidens inneboende dynamik. Samhälle-Individ utgör den centrala koden i denna världsbild. Samtidigt så finns hela tiden den kvinnliga specifika "vibrationshastigheten" närvarande, organiserar sig feministiskt – basgrupper, rundor, utpräglat decentralistiska organisationsformer med roterande ledarskap – dvs i organisationsformer som svarar mot de kvinnliga lev-

Vem äger gatorna när att "gå på gatan" för en kvinna är detsamma som att vara hora? (Foto: Ruth Orkin)

nadsvillkoren och traditionerna och som bryter med manliga modeller, men runt ett socialistiskt program, som nu i vårt åttio-talistiska perspektiv ter sig lika utpräglat manligt med sin självklara utgångspunkt i storskalig teknik och stark centralistisk stat. I programmets centrum stod Rätten till arbete och parollen: Det "privata" är politiskt. I centrum stod kvinnornas kamp för att bli delaktiga inte bara formellt i det manliga samhället utan också i dess djupare ideologiska och språkliga konstitution, dess "lineära tidsuppfattning", dess syn på historien som ett aktivt skapande projekt.⁴ Kvinnorna vill verkligen *bli* män.

Mot detta stod de kvinnliga realiteterna och de djupare hinder som ligger dels i den kvinnokulturella traditionen, dels i det specifika mor-dotter-förhållandet, som äger en helt annan komplexitet än mor-son-förhållandet, dels i den faktiska biologiska olikheten. Dynamiken inom kvinnorörelsen visar också hur själva rörelsen som *identifikationskälla*, som social och känslomäs-

sig tillhörighet, som platsen för inre uppgörelser och formulerandet av nya kvinnobilder och en ny kvinnoidentitet, alltmer blir dess största och mest egentliga betydelse. Mer och mer kom en väsentlig del av arbetet att kretsa kring *kultur*. Skivan "Sånger om kvinnor", tidningen Kvinnobulletinen, teaterföreställningar och den första Grupp 8-utställningen, "Kvinnor", pekar fram mot den fortsatta utvecklingen av den nya kvinnorörelsen. Detsamma gäller för motsättningen mellan socialister och feminister inom rörelsen och mötet mellan lesbiska och heterosexuella kvinnor. Här aktualiseras frågeställningar som till slut spränger inte bara jämställdhetsperspektivet utan också den marxistiska referensramen. Den marxistiska teorin förmådde inte omfatta problemställningar som rörde patriarkat, masochism, skillnaden mellan clitoral och vaginal orgasm, mor-dotter-relationen, frågor som för kvinnorna ägde stor strategisk betydelse för förståelsen av kvinnoförtryckets mekanismer. Den marxistiska teorins fokusering på *produktionen* och dess problematik blev alltmer begränsande för kvinnorna ju mer medvetna de blev om att den kvinnliga identitetens problematik framför allt handlade om förvandlingen av den reproduktiva sfären, den osynliggjorda.

Det nya med den nya kvinnorörelsen låg i de här antydda dragen: rörelsen som identifikationsobjekt, och "hem", den alltmer påtagliga fokuseringen kring *inre* hinder för en kvinnlig frigörelse och en samtidig anklagelse gentemot männen och makten för *förtryck* av kvinnor.

2. Kvinnokulturrörelsen

"Vad har du i strängarna, då?"

Jag har livmoder i strängarna . . ."

(Ur skivan "Tjejclown")

Samma år som den fria aborten blir lag, dvs 1975, börjar tongångarna inom Kvinnorörelsen förändras. En av de frågor som mer eller mindre medvetet genomsyrat den nya kvinnorörelsen var: "Vad innebär det att vara kvinna när vi inte längre lever och är som våra mödrar, när valet förts in som realitet och när vi är 'fria'?" Ända fram till nu hade kvinnorörelsen sökt svar s a s på manssidan, med männen, manligheten, samhället som måttstock och norm. Nu däremot sker en brytning som markerar en ny fas i

kvinnorörelsen som helhet. Nu börjar kvinnorna söka svar på "spinnisidan". Inte längre i syfte att avgränsa sig negativt utan tvärtom i syfte att finna sina rötter och hämta kraft och identitet ur en kvinnokulturell tradition. Kulturbegreppet ställs mot Samhälls-begreppet och därmed vidgas världsbilden från samhälleliga rättigheter och individuell frigörelse till en begynnande kvalitativ undersökning och förståelse av hur det manliga samhällets regelsystem, språk, tids- och rumsuppfattning, ekonomi och värderingsmål, osynliggör och förtränger hela den kvinnliga existentiella, kulturella och samhälleliga utgångspunkten i världen. Rent teoretiskt kom här Berit Ås artikel i *Acta Sociologica* 1975, "Om kvinnokultur", att markera en vändpunkt i den nordiska kvinnorörelsen. I Sverige börjar det som en artikelserie i *Vi Män* redan 1974, med utställningen "Vi Kvinnfolk" och en liten förening, föreningen Kvinnokultur i Stockholm, men blir fr o m 1975 en rörelse, som griper vida omkring sig och som jag inte kan kalla någöt annat än en "väckelse".

Medan den nya kvinnorörelsen som helhet tidigare p g a sin marxistiska socialism förhållit sig avvaktande och kritisk till andra kvinnoföreningar sker nu en islossning. I den nya kvinnoorganisationen i Göteborg från denna tid, Kvinnocentrum, inbjuds *alla* kvinnoföreningar och alla kvinnor att delta. Vi får ett samarbete över generationerna och inte minst för de s k borgerliga kvinnoföreningarna innebar denna kontakt med de unga, mer upproriskt formade kvinnorna och med *kvinnokulturtanken* en väldig vitalisering, vilket inte minst är uppenbart hos Fredrika Bremerförbundet. För mödragenerationen innebar kvinnokulturtanken både ett igenkännande av sina egna rötter och ett erkännande av dem samtidigt som den innehöll ett revolutionärt och aktivt eller snarare *skapande* moment som de aldrig tidigare mött. Kanske var det så att denna tanke hade störst möjlighet att slå rot hos de kvinnor som faktiskt hade erfarenhet av traditionellt kvinnoliv, än hos de unga kvinnor som vuxit upp i en tid och i ett samhälle där den traditionella kvinnokulturen redan börjat utplånas.

Vari bestod då denna tanke? Kanske är det lättast att spåra den genom att följa dess konkreta yttringar. Det börjar med de kvinnliga bildkonstnärernas frågor av mer "finkulturell" karaktär: Hur ser ett kvinnligt bildspråk ut? Varför finns det ingen kvinnlig Rembrandt eller Mozart eller Shakespeare? Virginia Wolfs essä

”Ett eget rum” trycks upp i ny upplaga. Kvinnornas ansvar för hem och barn, frånvaron av ett eget rum såväl bildligt som faktiskt är det som hindrar dem. I den forskning som följer på dessa frågeställningar grävs emellertid en hel mängd skickliga och kunniga kvinnliga konstnärer fram ur historien. Varför har de inte erkänts? Varför har de inte kommit med i översikter och historiska genomgångar? Är kvinnorna osynliga? Har kvinnor ett sätt att uttrycka sig som försvinner i det vedertagna språket? Dessa frågor öppnade en helt ny värld för kvinnors tänkande.

Det fortsätter med frågor kring kulturen i vidare mening, med vardagskulturen. Vad innebär egentligen hemarbete nu? Vad innebar det förr? Att laga mat, sy kläder, skapa ett hem, uppfostra barn är det inte kunnande och hur mycket kunnande och skicklighet krävdes inte förr, före teknik och industri? Dessa frågor väcks av den allt tydligare slitning som många av de unga kvinnorna känner inför motsättningen mellan hem, barn och yrke och andra intressen och behov. De säger inte längre ”Yrkesarbete, javisst bara det inte går ut över hem och barn” som mödragenerationen gjorde. De vilar inte definitivt i någon pol, samtidigt som de ryska experimenten inte genomförts och barnen trots allt ännu har fötts fram av dem själva och kräver sitt. Vardag och hemarbete är en realitet, men hur blir det när kvinnor inte längre har tid att sköta den, och männen inte på långt när ersatt denna frånvaro med sitt engagemang. Hur har barnen det på dagis? Förr fanns ofta en mormor eller farmor, en sagoberättande tant, och en mamma och pappa som aldrig var långt borta. Vad är det egentligen som skett med den gamla kvinnokulturen? Varför har den osynliggjorts?

Rörelsen sprider sig bland kvinnor, främst yrkesverksamma. På arbetsplats efter arbetsplats samlas kvinnorna och ställer sig frågan: Vilka är de kvinnliga aspekterna på vårt arbete? Vad tycker vi som kvinnor att man bör göra? I stället för den ansträngande och förtvivlade målsättningen att anpassa sig till ett manligt samhälle kommer nu utforskandet av den egna identiteten, kroppen, historien, den kvinnliga kunskapstraditionen, de kvinnliga behoven och synsätten i centrum. Kvinnliga journalister, författare, skådespelare, musiker, lärare, filmare, arkitekter, präster, forskare m fl samlas inte längre i en gemensam organisation – Grupp 8 har redan blivit för trång – utan i grupper knutna till arbetsplatsen eller det egna yrkesområdet. De feministiska

organisationsformerna vidgas. Det första kvinnolägret, det gotländska källinglägret, som hölls 1976, samlar alla slags kvinnor i alla åldrar, och kvinnolägren sprider sig över hela landet. Kvinnohusrörelsen, som får sitt första hus i Göteborg 1977, sätter fingret på den ömma punkten: Var finns kvinnornas rum i det nya samhället? Kring Kvinnohusrörelsen uppstår också en skenbar motsättning mellan de olika uttrycken för denna kvinnornas *hemlöshet* i manssamhället: Å ena sidan behovet av ett kvinnligt Kulturhus, motsvarigheten till arbetarnas behov av ett Folkets Hus, och å den andra behovet av en plats för kvinnor som misshandlas i hemmen. I Stockholm löses motsättningen med två hus, medan man i Göteborg samsas i samma hus. Kvinnohuset i Köpenhamn, Amsterdam, London utgjorde inspirerande förebilder.

Den organisatoriska aspekten av kampen eller rörelsen försvinner bakom behovet av att utforska själva innehållet i kvinnofrigörelsen och rörelsen sprider sig, förgrenar sig utan att längre ha något organisatoriskt centrum. Eller snarare dess centra blir mer substantiella än organisatoriska.

Förutom de många utspridda grupper av kvinnor som nu överallt verkar där de är, förutom kvinnohuset som samlande "sociala rum", kommer nu också mer och mer de kulturella manifestationerna att utgöra rörelsens centrum och dess "högtider". Kvinnokulturfestivalen 1976, en lång rad nya kvinnoaktiviteter ("Tjejclown", "Jösses flickor" etc), utställningar (allt från "Livegen-Eget-Liv", till "Vi arbetar för livet" och Moderskapsutställningen), teaterföreställningar, med "Jösses Flickor" i särställning, musikfester med allt fler tjejmusikgrupper (Häxfeber, Andra Bullar, Tintomara, Gbg:s Musikkollektiv m fl), tidskrifter som Vi människor, Kvinnobulletinen m fl, tjänar inte bara som viktiga identifikationskällor utan bygger samtidigt upp en kvinnlig offentlighet som varit försvunnen sedan sekelskiftesstadens och rösträttsrörelsens kvinnliga närvaro och aktivitet. Visserligen är det fortfarande så att denna kvinnliga offentlighet i huvudsak bärs upp av urbana välutbildade medelklasskvinnor och att rörelsen räknad i aktivister är relativt smal och begränsad, men innehållet i denna kulturproduktion är tillräckligt sammansatt och bred för att kvinnor ur både borgar- och arbetarklass kan känna igen sig och bli delaktiga.

Den fjärde samlade punkten i denna rörelse blev, och detta tycks vara en tendens som förstärks, den som samlade ihop de kunskapssteoretiska och pedagogiska följderna av kvinnokulturtanken. De s k kvinnoforskarna samlar sig i Forum-organisationer på de olika universitetsorterna, på ett flertal folkhögskolor anordnas specifika kvinnokurser och redan tidigt görs försök att starta en kvinnofolkhögskola, med Fogelstadskolan som en unik förebild. I Danmark startades en folkhögskola för kvinnor 1978. Feministisk pedagogik blev föremål för flera års arbete men kom i praktiken i mångt och mycket att sammanfalla med den samtida pedagogikkritiken i Freires och Freinets spår.

Nära förknippat med pedagogikintresset var frågan om en kvinnlig världsbild och ett kvinnligt språk. Här sammanföll konstnärers och akademikers intressen i ett gemensamt sökande. Vad skulle ett kvinnligt språk uttrycka som inte också en man eller ett manligt språk skulle kunna förmedla? Kvinnliga värden som tog sin utgångspunkt i de positiva följderna av kvinnans ansvar för reproduktionen, för vård, omsorg, medmänsklighet, borde ge upphov till en annan *rationalitet*, menade man. Helhetsperspektiv, kontakt med naturen, p g a barnafödande, graviditet, menstruation och överhuvud taget en kropp som mer *är* än gör, framhölls och ställdes mot den samhällliga och manliga rationaliteten: rationalism, kyla, fientlighet till naturen, exploatering av människor, teknikfixering, centralism, storskalighet etc. Det kvinnliga ställdes mot det manliga. Sökandet bakåt i historien fick en ny dignitet, en ny kvalitativ karaktär. Elin Wägners *Väckarklocka* fann först nu sina lyssnerskor och lärjungar. Matriarkatteorier, dvs föreställningar om ursprungliga kvinnovälden, utvecklades, inte minst bland amerikanska författare (Reed, Gould-Davis, m fl). Prostitutionsutredningen synliggjorde "det erotiska kriget" och djupet i de förtrycksmekanismer som ligger i den patriarkala sexuella organisationen. Det kvinnliga perspektivet slår alltmer igenom också i den allmänna kulturdebatten.

Med kvinnokulturrörelsen upprättas ett kollektiv *mentalt* " eget rum" i Samhället för kvinnorna, varifrån kvinnor börjar få möjlighet att själva kontrollera "produktionen av kvinnlighet", den annars manliga och samhällligt bestämda kvinnobild som blivit allt verksammare socialisationsredskap av allt fler kvinnor ju längre från självhushållningsekonomi vardagskulturen färdas.

Detta "egna rum" liksom kvinnokulturrörelsen som helhet är

naturligtvis både ett led i och en återspeglning av förändringar i samhället som helhet. 1975 är ett brytningsår både ekonomiskt och ideologiskt. Högkonjunkturen som visserligen redan brutits mot slutet av 60-talet, övergår nu definitivt i en lågkonjunktur. Välfärdens avigsidor och krispunkter har börjat bli synliga. Miljörelsens kritik mot en livshotande miljöförstöring och stadsrörelsen med sina byalag och kritik mot bilismen, återinför Naturen som realitet i det mänskliga medvetandet liksom det småskaliga sociala rummets betydelse för människors upplevelse av kontroll och överblick över sina liv. Storstadsungdomens förvildning och sociala och känslomässiga problem aktualiserar hela frågan om föräldraskap, om mödrarna, om hemmens betydelse för barnen. Kärnkraften liksom de stegrade hoten från kärnvapenkapprustningen ifrågasätter hela jordens existens.

I en stigande oro inför framtiden söker sig människor tillbaka till sina rötter och traditioner för att få ett grepp om vad som skett och kan ske. Regionalistiska rörelser, "gräv där du står"-rörelser, sammanfaller med kvinnornas sökande efter sina rötter, efter markeringar av sin egen kultur. Antalet "ensamstående" kvinnor är nu lika stort som vid sekelskiftet (ca 40 % i storstäderna) fast nu i större utsträckning ensamma mödrar. Allt detta har som helhetlig effekt att Samhället, identifierat med den progressive, aktive, framgångsrike och, eventuellt skapande Mannen, inte längre blir en lika åtråvärd förebild, lika lite som hans världsbild och allmänna livssätt. När välfärden framträder i nött och alltmer skamfilat sprucken dräkt börjar också Mannen ses med samma ögon. Inte bara kvinnor utan också allt fler män söker efter alternativa utgångspunkter för en möjlig framtid. Den kvinnliga världsbilden, som kvinnor ännu sökte, möttes snart av *den alternativa världsbilden*, där många av de dimensioner som kvinnor ställt mot det manliga, fogas in i en ny helhet med kvinnliga förtecken.

Häri möttes kvinnokulturrörelsen och alternativrörelsen alltmer. Politiskt manifesterades detta samarbete kanske tydligast i anti-kärnkraftsrörelsen och den diskussion kring alternativa energikällor och därmed förbundna alternativa boende- och levnadsförhållanden som kärnkraftsomröstningen tvingade fram. Flera kvinnor trädde fram med utopier om framtiden resp konkreta förslag till förändringar av nu existerande livsformer.

Naturligtvis uppstod motsättningar inom kvinnorörelsen under den kvinnokulturella fasen. Framhävandet av det kvinnliga

som något positivt kom i skarp konflikt med det kvinnomedvetande som ännu dominerades av antingen jämställdhetsperspektivet eller av socialistiska och/eller individualistiskt-existentialistiska målsättningar. DN-debatten 1979 tillspetsade konflikten mellan de s k "livmodernystikerna" och de s k "mansidentifierade", med en viss splittring inom kvinnorörelsen som följd. Elin Wågners *Väckarklocka*, avsedd att stärka kvinnors självkänsla, blev tragiskt och paradoxalt nog en politisk vattendelare som splittrade kvinnor i olika läger. Den gamla frågan om särart eller likhet aktualiserades men lyckades inte heller nu nå någon tillfredsställande lösning.

Också aborträtten hamnade i centrum för starkt upphettade motsättningar mellan kvinnor. En ny organisation, den s k Rädda Livet-rörelsen, framstod för stora delar av den nya kvinnorörelsen som fiende nr ett samtidigt som kvinnorörelsen själv genom sin ideologiska utveckling kom att omfatta en alltmer komplex hållning till abortfrågan. För Rädda Livet-rörelsen – fören rörelse som i USA växt sig mycket stark – är abort detsamma som mord, som kan undvikas genom stöd och hjälp åt i synnerhet de unga gravida kvinnorna, medan den fria aborträtten för den nya kvinnorörelsen utgjorde en avgörande ideologisk och faktisk byggsten i den kvinnliga "självförvaltningen" och kontrollen över sin kropp. I praktiken kom emellertid båda dessa ståndpunkter att polariseras på en mycket låg och destruktiv nivå, där de egna skuld känslorna projicerades på motståndarsidan i aggressiva fixeringar som förhindrade utvecklingen av överbyggande och syntetiserande ståndpunkter.

Dessa motsättningar kom emellertid tillsammans med de alltmer anhopade sociala och ekologiska samhälls- och stadskriserna att peka fram emot en ny fas i kvinnorörelsen där nya och mer komplexa frågeställningar och problem ställdes i centrum:

- nödvändigheten av kvinnors ansvarstagande för samhällsutvecklingen;
- "återväxten" av aktivt kvinnorörelseengagemang genom "institutionalisering" av erfarenheterna från kvinnokulturrörelsen (exempelvis: hur fånga upp och mobilisera döttrarna till efterkrigsgenerationens kvinnor;)
- förhållandet mellan alternativrörelsen och kvinnorörelsen.

3. "Kvinnor tar ansvar"

Med anti-kärnkraftsrörelsen som avstamp vidtar fr o m 1980 en ny fas där kvinnor med utgångspunkt i en något mer utvecklad kunskap om sina rötter, kunskaper och identitet återigen vänder sig utåt. Den typ av politisering och utåtriktning som nu utvecklas har en annan karaktär än den tidigare. Förr dominerade krav på Samhället, intressekamp, medan nu "förtrycket" av kvinnorna i det manliga Samhället snarast bildar utgångspunkten för en politisk insats. Kvinnor betraktas som en oförbrukad resurs som just genom sin perifera position i förhållande till maktens centra representerar ett kunnande och ett perspektiv som måste tillföras Samhälle och kultur. Dels har 70-talet inneburit en ökad kvinnlig närvaro ute i samhället, också i manliga församlingar, dels befinner sig det manliga samhället och den manliga världsbilden i kris, dels medför den ökade internationaliseringen av alla frågor att det inte längre finns ett identifierbart centrum att kräva något av samtidigt som denna internationella nivå är "väckt". Allt detta utmynnar i att ett helt nytt utrymme för politisk verksamhet öppnar sig för kvinnor lokalt, nationellt och internationellt och att den kvinnopolitiska verksamheten alltmer övergår från ett krävande till ett *givande*, en skapande verksamhet, där kvinnor genom att överskrida givna former, språk och regler själva blir kulturskapande krafter. Inte i den trygga förvissningen om att ytterst råder Samhället och Männen, utan nu med det *absoluta* ansvaret att gör inte kvinnorna detta, gör ingen det. Ansvarsfrågan är central. Något av den ursprungliga kvinnokulturens absoluta ansvar för livets elementära bestånd, för den omedelbara överlevnaden återskapas nu. Några exempel:

a. Tydligast ser vi detta i *fredsrörelsen*, där kvinnornas engagemang inneburit en väldig vitalisering. Med IKFF, Kvinnor för fred, fredsmarscherna m m återknyter den nya kvinnorörelsen till den andra traditionen inom Kvinnorörelsen, till den kvinnliga fredsrörelsen från seklets början och till de försök att utveckla en självständig kulturinsats som ofta hörde samman med denna (se Ellen Keys och Elin Wägners arbeten). Fredsrörelsen blir nu en av den nya kvinnorörelsens viktigaste framträdelseformer vari kampen mot kärnvapen och det internationella samarbetet samtidigt förbereder marken för diskussioner och ingripanden av mer omfattande karaktär rörande det ekonomiska och politiska syste-

met, boendet, kulturlivet osv. Med fredsrörelsen breddas basen för Kvinnorörelsen ytterligare. Den når inte bara "mödrarna" utan också mormödrarna, inte bara borgarklassens kvinnor utan också arbetarklassens kvinnor med traditioner i bl a 50-talets kamp mot svenskt atomvapen, den skär över stad och land, innefattar både unga och vuxna. Fredsrörelsen spränger också givna politiska regler och arbetsformer. Exempelvis har fredsmarscherna inlett en ny form för folklig kamp som når långt bortom de politiska spelens manipulationer och förutbestämda rutiner. I fredsmarscherna möts folk öga mot öga på gatan, landsvägen, torgen, inte inkapslade i charterresans eller konferensens ofta oseende och tillslutande former utan människa mot människa i en gemensam sorg och gemensam kamp.

I fredsrörelsen förs också vidare *festen* med rötter i den kvinnokulturella rörelsen men också i den vid renässansen krossade folkliga karnevalen. Militansen i kampmetoderna stegras. De engelska suffragetternas ofta våldsamma kamp för rösträtten återuppstår i mer eller mindre fantasifulla former i den kvinnliga fredsrörelsen där nu som då fängelsestraff och böter utgör det pris man är beredd att betala. De engelska kvinnornas fredsläger vid den amerikanska militärbasen i Greenham Common sedan augusti 1981, har blivit en inspiration av stora mått. Kvinnor är beredda att "riskera livet för att rädda livet".

Omfattningen av fredsrörelsen, dess väldiga mobilisering av människor, ställer höga krav på *strategi* och överblick, som jag däremot inte är säker på finns. Risken är att kärnvapenedrustning uppnås på exakt samma sätt som de engelska och överhuvudtaget de västeuropeiska kvinnorna fick sin rösträtt: inte som en följd av kamp eller av moraliska och kvinnomedvetna skäl, utan därför att det tjänar det manliga samhällets politiska intressen. För att inte avväpnas av yttre del-segrar måste den kvinnliga fredsrörelsen föregripa och planera en verksamhet av mer omfattande karaktär, som antytts ovan.

b. Den mer renodlade kvinnokulturrörelsen som alltmer kom att koncentrera sig på att finna utgångspunkterna för ett kvinnligt språk och en kvinnlig världsbild, har nu samlat sig till mer organisatoriskt sammanhållna och vittsyftande projekt. Förutom en mängd återkommande kvinnokurser på folkhögskolor runt om i landet, och kurser på kvinnohusen i Göteborg och Stock-

holm, bl a den s k byggkursen som på Kvinnohuset i Göteborg varje år samlar ca 80 arbetslösa kvinnor till både studier och snickrande, är nu också en svensk kvinnofolkhögskola på väg att bli verklighet. Kvinnouniversitetet 1982 i Umeå samlade kvinnoforskare från hela Norden under temat Vetenskap, Makt, Patriarkat. Kvinnouniversitetet hade föregåtts av flera års erfarenheter av kvinnoforskning, seminarieverksamheter, tvärvetenskapliga könsrollskurser i de flesta universitetsstäder. Också här ger krisen utrymme för kvinnlig verksamhet och ingripanden. Paradigmkrisen ger ett visst utrymme för kvinnliga forskare att inom formella ramar, inom universiteten, öppna nya forskningsområden, introducera nya begrepp och teoretiska fundament. I sin förlängning kan kvinnouniversitetet, som kommer att permanentas, komma att tjäna som bas för seriösa förändringar inom universitetet och dess nu ännu mansdominerade institutioner och ledning. Förändringar som kan leda till såväl paradigmatiska som organisatoriska och pedagogiska omvälvningar.

Intimt förknippat med vad som sker inom universiteten är de kvinnliga konstnärernas fortsatta sökande och förmedlande av sitt sökande. Sambandet mellan dessa båda grupper av kvinnor är lika centralt och avgörande som det som borde råda mellan den aktivistiska kvinnorörelsen och etablerade kvinnopolitiker.

c. Förutom ett politiskt och ideologiskt/teoretiskt oberoende blir också alltmer det *ekonomiska* oberoendet viktigt att uppnå för kvinnor. Då syftar jag inte på kraven på betalt hemarbete, vilket inte bara befäster en skev arbetsfördelning utan framför allt skulle dra in den sista fria, genuint privata sfären av mänskligt liv under en centralistisk samhällelig människoförnedrande löneekonomi. Nej, jag tänker på exempelvis kooperativet Norrkläder i Piteå, på det nystartade handelshuset EWA i Göteborg, som vill ge stöd och hjälp åt kvinnor för ekonomiska projekt, på det ökade samarbetet mellan kvinnliga konstnärer och konsthantverkare. I Sverige är ännu denna ekonomiska verksamhet i sin början, även om det finns traditioner bakåt i sekelskiftets många sömmerskekooperativ, medan den i USA är relativt välutvecklad med speciella banker och stödorganisationer för kvinnlig företagsamhet.

Att kvinnor, som jag nu blott givit några exempel på, på ett kvalitativt sätt börjat ta ansvar och verka i samhälle och kultur

beror både på de ackumulerade erfarenheter som kvinnor gjort under hela denna omvandlingsprocess och på krisen, den som vi alltmer talar om som Krisen, denna magiska storhet som ställer allt på huvudet och kräver totala förändringar.

Men krisen slår också i motsatt riktning. Den splittrar kvinnor och hetsar klasserna mot varandra, den skapar arbetslöshet och oro i vars kölvatten ängslan och underdånighet sprider sig. Datoriseringen, liksom "den offentliga sektorns kris" drabbar i synnerhet kvinnor, som dominerar inom kontor, administration och vårddyrken. Konkurrensen, också mellan kvinnor, ökar. Men även relationerna mellan män och kvinnor hårdnar. I tider av arbetslöshet, vem skall få jobben, männen eller kvinnorna? 30-talets hets mot yrkesarbetande kvinnor kan återuppträffa. I tider av en redan genomförd ökad självständighet för kvinnor hotas mäns arketypiska uråldriga beroende av att ha kvinnor på en fixerad, kontrollerad plats. I tider av kris ökar upplevelsen av detta hot. Ju hårdare den ekonomiska krisen kommer att pressa människor desto tydligare kommer vi också få se genuiniteten både i jämställdhetsideologin och i kvinnornas frigörelse. Krisen blir ett prov på hur långt eller hur djupt kvinnoemancipationen trängt ner hos både män och kvinnor och i samhälls- och kulturorganisationerna.

I en diskussion nyligen i olika media om kvinnorörelsens läge var tongångarna ganska pessimistiska. (Se exempelvis *Kvinnobulletinen* nr 1, 1981.) Man talade om hur bristen på organisation och organisatoriskt centrum för hela den nu så utspridda och breda kvinnorörelsen kan komma att bli kvinnorörelsens fall i tider av ökad kris. Om flera av kvinnors rättigheter nu hotas, kommer kvinnorörelsen att kunna samla kvinnor till gemensam front och kamp frågade man sig. Samtidigt har möjligheterna att förenas organisatoriskt och politiskt delvis försvårats av krisens politiska polarisering där tendensen mot en traditionell partiloyalitet från kvinnors sida eventuellt förstärkts. Kanske därför att paret och familjen är betydelsefulla tryggheter i tider av ökad oro och kaos.

Det tycks uppenbart att hela kvinnorörelsens tidigare målsättning och drivkraft måste omprövas och en ny strategi utformas. Hela den samhälleliga expansion som utgjorde inramningen till "kvinnoemancipationen" har avstannat och gått in i en ny fas.

Utvecklingen handlar inte längre om att skapa ett överindividuellt Samhälle utan tvärtom om att stanna upp, besinna,

utveckla kulturen, dvs det synliga och osynliga kitt som fogar människor samman i en levande helhet, i en fungerande gemenskap centrerad runt människorna själva. Kultur betyder människo-odling. Få har så stora erfarenheter av människor som kvinnor och det är också kvinnornas sak att skapa visioner av hur en möjlig framtid kan se ut, hur en kultur återigen kan byggas upp bortanför, innanför, de storskaliga strukturernas alltmer feodalt-statiska tröghet och mediernas abstrakta flyktvägar.

Det är här kvinnorörelsen kan få sin stora betydelse genom att medvetet tänka i nya banor och inte längre, som hitintills, endast "hänga med i Utvecklingen". Utvecklingen är inte längre entydigt männens. Även om kvinnorna "tvingas" tillbaka till hemmen, så är de inte längre desamma, kan inte längre stängas in, berövas självständighet och ansvar.

För att tala med ett annat språk: Om den gamla kvinnokulturen i huvudsak förankrade kvinnorna i kroppens och rummets mer organiska, men också mer bundna och tröga dimensioner, så fick kvinnorna genom "moderniseringen", urbaniseringen och emancipationen tillgång till sitt medvetande, sin expansion, sin "frihet", rörlighet osv. Nu befinner vi oss vid en punkt där dessa dimensioner måste återfinna sin balans, syntetiseras på ett annorlunda sätt än förr, då männen monopoliserade medvetandet och jaget och kvinnorna kroppen och rummen, åtminstone invändigt.

Det kvinnliga subjektet, ja själva subjektiveringsprocessen kommer att bilda utgångspunkt för en helt ny fas i både den samhällsliga och den kulturella utvecklingen.

Kvinnor i rörelse . . .

"Människorna veta ej mycket om sig själva,
de tro sig så arma de visa sig i livet,
de veta ej att gudarna bo i deras bröst
oigenkända."

Edith Södergran, ur Rosenaltaret. 1919

Det kan låta som om jag enbart definierat hela den moderna samhällsutvecklingen som negativ och en enda vansinnesritt mot

katastrofen. Det menar jag inte. Vi kan också se den som en mental och teknisk explosion ut ur en patriarkal lokalt begränsad kultur på väg mot en internationellt och ekologiskt, ja, varför inte erotiskt, medveten *stadskultur*. Medvetande-expansionen och utvecklandet av Jaget som existentiell drivkraft har frigjort krafter i människan som *kan* länkas till de skapande mänskliga oändliga resurserna istället för som nu till ett stegrad förbruk av både naturliga och mänskliga ändliga resurser. Storstadslivet har öppnat medvetenheten om Du-et, om människan som social varelse, om människan som "element". Medvetenheten om naturen har givit den mänskliga kulturen en helt ny dimension. Vi befinner oss i vägskalet mellan två helt skilda framtider – en teknokratisk, som mycket väl kan tänkas klara av en kärnvapenedrustning men samtidigt vidareutveckla en teknokratisk fascism i världsskala, och en genuint kulturell människoodlande med sin bas i regioner och/eller stadskulturer. Det kan låta som en ideologisk konstruktion, men i detta val är kvinnornas ställningstagande avgörande och av stor strategisk betydelse.

Kvinnor är uppbrutna från sina rötter, hemlösa i ett manssamhälle, och därför också fundamentalt osäkra och främmande. Uppbrottet från den traditionella kvinnokulturen, tillägnelsen av den individuella, sexuella och intellektuella dimensionen skedde inte inifrån och ut, inte på kvinnligt utan på manligt initiativ. Den samtidiga förvandlingen av moderskapets karaktär, från mer handfasta till mer känslomässiga och psykiska arbetsuppgifter, eftersom människor (vuxna och barn) blivit alltmer komplicerade, har också skett utan att förbindelser upprättats till kvinnokulturella traditioner. Det innebar att kvinnorna saknade det produktiva centrum där nya erfarenheter och identiteter kunde integreras. Som helhet uppstod en situation där en rad nya krav ställdes, oftast ytterst motsägelsefyllda, på kvinnorna i det moderna samhället. Så länge dessa krav förblev uppsplittrade och indelade kvinnor i olika kategorier, som mer eller mindre renodlat motsvarade vart och ett av dessa nya krav – exempelvis den sexiga, den intellektuella, yrkeskvinnan, den moderliga etc – så förblev samhällets och mannens regler och behov normgivande för dess olika yttringar och manifestationer, och motsägelsefylldheten inte så akut problematisk. När emellertid allt fler kvinnor i sina enskilda liv förenar allt fler av dessa nya krav och livsdimensioner, uppstår en helt ny fas i både Kvinnorörelsen och kvinno-

rörelsen. Detta är den s k nya kvinnorörelsens utgångspunkt. Det är detta som är det "nya" i mer kollektiv omfattning. Det som för kvinnor framställdes som en frigörelse visade sig vara en ökad och vidgad exploatering av oss i stället, med skuld känslor, depressioner och splittring som följd. Men också en utmanande och potentiellt skapande *komplexitet* i livet som i själva sin dynamik tvingar fram en genuin utveckling och växt.

Kvinnorörelsen utgör "det sociala rummet" för bearbetandet av denna problematik och möjliggör, genom att fungera som "eget rum", den distans till männen, patriarkatet och samhället som i sin tur alltmer förvandlar splittringen och det därmed förbundna ökade beroendet av männen och samhället till just denna skapande och produktiva komplexitet, där problemet inte längre handlar om att leva upp till krav, utan att tvärtom integrera nya dimensioner till en ny helhet, en ny helgjuten och produktiv kvinnoidentitet. Här förvandlas osäkerheten, rotlösheten, hemlösheten till utgångspunkten för en dynamisk rörelse, som inte går att hejda förrän den når sitt mål – det *förkvinnligande* av Samhälle och kultur som är kvinnornas enda möjlighet att överleva som både människor och kvinnor. Det är just komplexiteten som är det specifika med kvinnorna och gör oss specifikt strategiska och viktiga i det val vi står inför. Ingen annan socio-kulturell kategori spänner över så vida områden som kvinnor idag, från ansvar för reproduktion, barnafödande, uppfostran, hem, vardag till ett allt större deltagande i det offentliga samhällslivet och en allt större självmedvetenhet och erotisk medvetenhet. I de motsättningar och spänningar som anhopas i många kvinnors liv i ett manssamhälle, som vidgat våra livsområden i olika riktningar men samtidigt behållit oss innanför en patriarkal social, ekonomisk och kulturell form – äktenskap, lönearbete etc – uppstår nu vad marxisterna skulle kalla en motsättning mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. En motsättning som bara kan lösas genom en sprängning av den sociala formen och upprättandet av en ny balans, en ny form.

Avgörande för kvinnorna blir förmågan att genomskåda Samhället (obs! inte samhället = gemenskapen) som tillfällig abstraktion och konstruktion, blir avmystifieringen, avideologiseringen av den storskaliga centralistiska strukturen. Detta är det sista ledet i frigörelsen. Varje kvinnogeneration har bearbetat sin problematik – sekelskiftets kvinnor det häpnadsväckande "att släppas ut",

mellankrigsgenerationen det svåra att förena yrkesarbete med hem och barn, och efterkrigsgenerationen de inre psykiska och kulturella hindren att "stå själv" utan vare sig Moder eller Man. Det är här Systerskapet får sin historiska betydelse och Kvinnorörelsen blir Systrarnas "sociala rum".

Genom att tillägna sig sin "manliga sida" har allt fler kvinnor nått fram till den komplexitet i livssituationen som är den kvinnliga pubertetsproblematiken: växt förbi Modern, alltså inte förnekelse av henne, vilket förutsätter ett annorlunda utövat moderskap och ett annorlunda Hem, inte den otämjda Naturens, inte Patriarkens, inte Samhället, utan ett nytt, och byte av kärleksobjekt, från Moder till Fader/Man. Kvinnor behöver inte och kan inte bryta upp ifrån modern för att bli vuxna, tvärtom måste vi stanna kvar på den linjen s a s, men via en identifikation med mannen frigöra oss som individer för att kunna återvända och *växa* förbi henne. Däremot måste vi lämna modern som känslomässigt landskap för vår individuella personliga kärlekslängtan, våga språnget från det välbekanta till det främmande just på de områden som är som mest sårbara, de personliga och känslomässiga, utan att därför förlora oss själva vare sig som kvinnor eller personligheter.

Man brukar säga att relationen mor-dotter är betydligt mer komplex och svårgripbar än relationen mor-son. Men jag tror att man överhuvudtaget kan påstå att kvinnans pubertetsproblematik är mer komplex och svårpenetrerad än pojakens/mannens. Den koncentration kring temat kvinnan och kärleken som genomsyrar vår kultur, säger oss just paradoxalt nog detta, att kanske ingenting är så svårt för kvinnan som kärleken till mannen. Det finns en fundamental själv tillräcklighet hos kvinnan och kvinnolivet som både är en styrka och en svaghet, men som när själva den kulturella dynamiken ifrågasätter denna själv tillräcklighet kan förvandla den till en (mycket) skör och därför mycket laddad kulturellt skapande kraft. Det har också funnits ett fundamentalt infantilt beroendeförhållande mellan kvinna och man som förhindrat all kärlek. Båda dessa grund"strukturer" är nu på väg att överskridas.

Vare sig vi nu fäster uppmärksamheten på relationen mor-dotter och dess problematik eller på relationen kvinna-man och dess problematik så är det i dessa relationer vi kommer att återfinna den kommande epokens kulturella innebörder. Dynamiska

ken, initiativet, ligger hos kvinnorna idag och förkvinnligandet av samhället utgör en nödvändighet och central del av denna dynamik. Ju fler kvinnor som i sina liv gestaltar denna komplexitet och/eller bejakar de kvinnliga värden som ligger i den traditionella kvinnokulturen, desto starkare kommer denna dynamik att bli och möjliggöra sprängningen av och överskridandet av manssamhället. För kvinnor som måste integrera motstridiga livsdimensioner blir det alltmer ohållbart att inte kunna känna igen sig själv, inte kunna "spegla sig" i den yttervärld där vi numer rör oss, arbetar, verkar, lever, blir det alltmer orimligt och faktiskt omöjligt att förbli *osynliga* i den materialiserade och institutionaliserade miljö som är det samhälle vi är delaktiga i, blir det alltmer ohållbart att inte ha tillgång till ett centrum, en plats, ett Hem, där helheten av våra identiteter och verksamheter integreras.

Att kvinnor nu i allt större utsträckning befinner sig ute i samhället, inte bara på arbetsplatser utan också inom mer övergripande och beslutande institutioner ger emellertid upphov till två effekter: en i riktning mot en ökad integration av kvinnor i *makten*, en närvaro av kvinnor i maktens rum och i dess förlängning, uppkomsten av ett kvinnligt elitskikt som får exakt samma funktion som fackpamparna för arbetarrörelsen, dvs strukturell integrering av kvinnorna i den pågående teknokratiska processen – man behöver bara höra språket och rösten hos de nuvarande kvinnliga regeringsledamöterna för att förstå vad jag menar – men också en motsatt effekt eller snarare rörelse, bortstötningen och alieneringen av ett ökat antal medvetna verksamma kvinnor, bort från makten och maktens rum där just den komplexitet jag talat om verkar på ett skapande sätt. En kvinnlig forskare säger: "Min dröm är att kvinnorna tog med sina barn och alla andra som hon har hand om och går ut till arbetsplatserna och säger: Här är vi nu. Nu får ni allt ordna det så att alla kan vara med!" En annan kvinnlig forskare säger: "För kvinnor är hela den sammanträdes- och mötesprocedur som den fackliga och politiska rörelsen tillämpar fullständigt främmande och dessutom onödigt tillkrånglad och utomordentligt tråkig. Kvinnor kommer överens på ett helt annat mycket enklare sätt, över en kopp kaffe eller en pratstund, inte alls i något formaliserat sammanhang." Forskning kring den kvinnliga nätverksstruktur som alltmer utkristalliseras som kvinnorörelsens nya organisationsform, visar att kvinnor får saker gjorda och utvecklar en god arbetsfördelning utan vare sig

krångligt språk eller krångliga konstruerade organisationsformer.

En tredje kvinnlig forskare säger: "Min dröm är att kvinnor i alla sammanhang där samhället reproducerar sig självt, vare sig detta sker i etablerade eller alternativa sammanhang, uttalar de i stunden överraskande och främmande Orden, upplevelsens ord, naturens ord, känslornas ord, humorns ord, skönhetsens ord . . . Men inte bara det. Också alltid gör nuet närvarande: här sitter vi, vad gör vi, vilka är vi, vad tänker vi egentligen på?"

I detta förkvinnligande av samhället är det inte längre kvinnorna som anpassar sig till Samhället, inte längre kvinnorna som skall tillföra samhället något, utan tvärtom samhället som måste anpassas till kvinnorna. En lång mödosam trög förvandling vars första förutsättning är blotta närvaron av en kvinna, som av ren överlevnadsdrift vägrar att förneka sig själv i ett offentligt rum.

Här uppstår behov av och utrymme för samarbete och sammanhållning mellan olika kvinnogrupper som i sin tur kan ge upphov till både lösliga och mer fasta organisationsformer. Här behöver systrarna varann återigen eller än. Bara i eller genom systemskapet kan kvinnor upprätthålla sin dynamiska "nya" identitet som kvinnor eftersom ännu ingen manifest kvinnokultur finns. Den traditionella är uppbruten och förvandlad och inte längre kollektiv och den framtida är ännu inte skapad. Systemskapet är kvinnokulturens bas idag. Det finns ingen annan, hur svårt detta än är.

Här möts också alternativrörelsen och kvinnorörelsen: behovet av att vidareutveckla den kulturella revolution som ursprungligen låg i renässansens utkristallisering av Människan som skapande kraft "mellan himmel och jord", behovet av att gå vidare i samhällelig organisation och kulturellt innehåll, behovet av att upprätta en balans mellan manlig och kvinnlig produktivitet och sfär. I nödvändigheten av en decentralisering, en annorlunda basorganisation av det mänskliga livet, en ny vardagskultur som integrerar gammalt och nytt, natur och kultur, andliga, ekonomiska och sociala livsdimensioner. I behovet av att bryta trenden mot ökad energikonsumtion/produktion och i stället förlösa mänskliga energikällor och resurser – fantasi, musikalitet, känslighet, värme osv – och samtidigt söka sig fram mot synteser mellan storskaliga och småskaliga sociala och ekonomiska teknologier som möjliggör en självförvaltning av så hög nivå att den inte mentalt begränsar människor till enbart en lokal kultur. I allt

det som kan möjliggöra för kvinnor att förbli kvinnor och utveckla sin specifika kultur utan att därför förhindras vara människor och individer möts kvinnorörelsen och alternativrörelsen. I behovet av att ett nytt centrum, en ny helhet skapas där inte längre bara Moder och Fader, spänningsfältet mellan Jord och Himmel, inte längre bara Kvinna och Man, spänningsfältet mellan regressionen och intellektet (småskaligheten och storskaligheten), utan också Syster och Bror, spänningsfältet mellan de två olika *människor* som finns, utgör den könsmässiga världsbildens poler.

Syskonskapet utgör den könsmässiga formel innanför vilken människan som människa kan födas och växa. Här finns förutsättningen för den *dubbelmakt* som i alla tider hittills saknats mellan manlig och kvinnlig sfär och som hela tiden givit upphov till den destruktiva obalansen i kulturutvecklingen och så dolt människan för sig själv, som personlighet. Först innanför den värld som inte behöver förvandla olikhet till likhet växer de verkliga individualiteterna fram, de många "arter" och "väsen", alla med manliga och kvinnliga innebörder, som egentligen ligger i människans natur att utveckla och som lämnar den könsmässiga polariteten långt bakom sig. Däremot inte själva könstillhörigheten. Syskonskap är inte detsamma som androgynitet, sammansmältningen av könen till ett. Hos i synnerhet de intellektuella – både kvinnor och män – lever drömmen om androgyniteten starkt. Idag som vid sekelskiftet. Drömmen om androgyniteten spelar samma roll som drömmen om dödens upphävande, om paradiset, upphävandet av svårigheterna, upphävandet av olikheten. Detta är en dröm. Även om kvinnor tillägnar sig sin manliga sida och männen sin kvinnliga, även om alla utvecklar sin individualitet och personlighet så rikt som möjligt, förblir vi alltid dödliga kroppar med olika kön. Häri ligger skapandet. Olikhet och likhet. *Både-och*. Inte bara Och.

NOTER

1. Gunnar Qvist, "Kvinnorörelsen i Sverige – en kort karaktäristik", *Sociologi idag* nr 2, 1979.
2. Jfr den kommunala rösträtten. Redan ser vi det som först i vår egen tid börjar bli uppenbart: kvinnornas främlingskap i politiska former skapade utifrån manliga behov, ett främlingskap som förblir osynligt och förtryckande till dess mannen som norm överskrids.
3. Detta är fö en ståndpunkt som består i den amerikanska feminismen. Se exempelvis Marge Piercys utopi, *Women on the Edge of Time* (i sv övers: *Kvinnan vid tidens rand*, 1981).
4. Se J Kristeva, "Women's time", *Signs*, vol 7/81.
5. Den fria aborten bildar slutpunkten på den hundraåriga förvandlingen av kvinnans samhälleliga ställning formellt sett. Samtidigt innebär aborträtten symboliskt och faktiskt utgångspunkten för en genomgripande förändring av den "reproduktiva" sfären, av dess absoluta mittpunkt: moderskapet. Ett moderskap som, när självvalt och befriat från patriarkal inblandning och kontroll, kan komma att frigöra inte bara den verkliga moderskärleken utan också kvinnors ansvar för såväl det samhälle som den kultur deras barn skall växa upp i.